

8. Скотт В. Роб Рой: [роман] / Вальтер Скотт [пер. з англ. Ю. Корещького]. – Х.: Дитвидав., 1938. – 472 с.
9. Старицький М. Богдан Хмельницький: трилогія. – Кн. 1: Перед бурей: [роман] / Михайл Старицький. – К.: Дніпро, 1991. – 645 с.
10. Старицький М. Богдан Хмельницький: трилогія. – Кн. 3: У пристани: [роман] / Михайл Старицький / – [послел. Л. С. Демьянивскої]. – К.: Дніпро, 1991. – 623 с.
11. Старицький М. Богдан Хмельницький: трилогія. – Кн. 2: Буря: [роман] / Михайл Старицький. – К.: Дніпро, 1991. – 571 с.
12. Старицький М. Кармелюк. Історичний роман / Михайло Старицький / – [пер. з рос. М. Шумила. Післямова В. Олійника]. – К.: Дніпро, 1971. – 708 с.

This article investigates the influence of genre of literary work on his lexical composition, similarity and difference of functions of archaisms is analysed in the historical novels of V. Skott and M. Starytsky. Certainly, that the main sign of genre of historical novel is a vocabulary which has in the semantic structure a component the «pas». that archaisms and historyzm.

Key words: historical novel, genre marking vocabulary, archaisms, historyzm.

УДК 37.016:22

Раріцький О.А., Лаврусевич Н.О.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

УРОКИ ДУХОВНОСТІ І МОРАЛІ: БІБЛІЯ У ШКІЛЬНОМУ ВИВЧЕННІ

У статті з'ясовуються особливості вивчення Біблії у 9 класі загальноосвітньої школи, визначаються моральні і ціннісні орієнтири пам'ятки, розставляються культурологічні акценти. Увага зосереджується на специфіці сприйняття Книги і толерантного її прочитання учнями різних віросповідань.

Ключові слова: Біблія, Старий Заповіт, Новий Заповіт, загальноосвітня школа, вчитель, учні, лекція.

Програма з української літератури для 5-12 класів загальноосвітньої школи передбачає вивчення Біблії у 9 класі. Тема входить у розділ «Давня література» і розглядається у підрозділі «Перекладна література» [6, с. 72].

На вивчення Біблії відводиться дві години. На першому занятті у вступному слові вчитель звертає увагу учнів на історичну зумовленість киеворуської літератури, з'ясує час і причини її виникнення, відстежує культурологічні аспекти того часу. Доречною є акцентуація щодо поділу середньовічної літератури на перекладну і оригінальну. При цьому наголошується, що Біблія є найвизначнішою пам'яткою перекладної літератури доби раннього середньовіччя. Завдання учителя – зазначити особливості появи такої літератури, акцентувати увагу учнів на тому, що це твори іноземного походження, зокрема візантійського та південнослов'янського, які з'явилися на Русі із прийняттям християнства у 988 році. Не зайвим буде навести приклади жанрових різновидів перекладної літератури (Біблійні книги, апокрифи, природничі книги, агіографічні (житійні), історіографічні, ораторські, повістєві твори, збірники афоризмів тощо).

Наступний етап уроку передбачатиме з'ясування композиційних особливостей пам'ятки. Учням необхідно усвідомити, чим різняться книги Нового і Старого Заповіту.

Основу Старого Заповіту становить п'ятикнижжя Мойсея (книги Буття, Вихід, Левит, Числа, Второзаконня), історичні, навчальні, поетичні книги (Псалтир, Псалми, Пісня Пісень), пророчі книги (сюди входять книги пророка Ісаїї, пророка Єремії, плач Єремії, Книга пророка Єзекїїля, Книги малих пророків), книга Еклезіастова та ін. Події, відтворені у Старому Заповіті, відбуваються у час до народження Ісуса Христа.

До Нового Заповіту входять 4 Євангелії – від Матвія, Марка, Луки та Івана, у яких йдеться про непорочне зачаття, диво народження, життя, розп'яття, смерть, воскресіння і вознесіння Ісуса Христа. Після Євангелій слідує Книги діянь та Послання святих апостолів і соборні послання. Останньою є Пророка книга, або Апокаліпсис.

Окремо варто звернути увагу на збірки літературних пам'яток, таких як Книга Буття, Книга Псалмів, Пісня Пісень. Звісно, у 9 класі, зважаючи на достатню літературну підготовленість учнів, доцільно провести урок у формі лекції, по-перше, тому, що матеріал уроку досить складний, а по-друге, вчитель може зіткнутися із різними трактуваннями тих чи інших релігійних понять, тому що учні і члени їхніх родин можуть належати до різних конфесій, сповідуючи християнство, мусульманство, буддизм, інші релігії, а то й вважаючи себе атеїстами.

«Заняття буде змістовнішим і жвавішим, – зазначас літературознавець В.Соболь, – якщо за завданням учителя учні попередньо ознайомляться із уривками з Біблії за хрестоматією, а також із найбільш поширеними біблійними легендами» [7, с.24]. Така форма роботи дасть змогу учителю вільно оперувати навчальним матеріалом, вибірково залучати до роботи учнів, вклинювати їхні розповіді у ході пояснення. Доречно представити увазі учнів різноманітні видання Біблії: і за часом, і за упорядкуванням (наприклад, Біблія з коментарями), і за авторством перекладу. Учитель повинен зазначити, що перший переклад Біблії на староукраїнську мову здійснив у 1561 році архімандрит Пересопницького монастиря Григорій (так зване Пересопницьке євангеліє). У 1581 році в Острозькій академії гурток учених на чолі із ректором Г.Смотрицьким переклали і видали Острозьку Біблію. У 1758 році у друкарні Києво-Печерської лаври видано перший повний текст Біблії. Сучасною українською літературною мовою Біблію перекладали М.Костомаров, М.Драгоманов, П.Куліш, І.Пулюй, І.Нечуй-Левицький, Б.Грінченко, І.Огієнко, І.Хоменко та ін.

Лекцію можна побудувати на проблемній основі. Основним питанням, яке розв'язуватиметься упродовж уроку, стане: Біблія – книга релігійного культу чи скарбниця духовних та культурних надбань давніх народів. Опираємось на твердження письменника В.Шевчука, який радить Біблію розглядати «не тільки як збірку релігійних і церковних догм, а як виняткового значення пам'ятку духовності всього людства» [9, с.72]. Ключовими виділяємо такі напрями:

1. Біблія як духовна спадщина народів та літературна пам'ятка минулого.
2. Старий Заповіт і його високе духовне та морально-етичне значення у вихованні народу.
3. Сутність вчення Нового Заповіту, його складові.
4. Збірки літературних пам'яток: Книга Буття, Пісня Пісень та Книга Псалмів.

У цьому зв'язку вчителю найкраще за поданим планом подати відповідний матеріал. Зазначається, що Біблія у перекладі із грецької означає книга, вона є священною для двох релігій – іудаїзму та християнства. Композиційно складається з двох частин – Старого Заповіту, написаного в старовірській та арамейській мовами, та Нового, створеного в оригіналі грецькою. Біблійні книги формувалися упродовж XII ст. до н.е. по II ст. н.е. (майже півтори тисячі років), їхніми творцями було приблизно 400 авторів.

З'ясувавши спільні та відмінні риси у структурі Старого та Нового Заповітів, пропонується охарактеризувати жанрову специфіку окремих розділів Біблії, її художні особливості.

На першому уроці було б не зайвим познайомити учнів із десятьма заповідями Божими, на основі яких учитель перейде до вивчення тексту Біблії. Вони можуть бути використані як наочність до уроку. Розміщені у друкованому вигляді на дошці, чи охайно виписані учнями, супроводжуватимуть роботу над Біблією упродовж усього уроку і впливатимуть на свідомість школяра не лише під час пояснень їхнього змісту вчителем, а й через багатократне зорове сприймання. Учні пропонуються пояснення окремих назв розділів Біблії.

Псалтир – навчально-поетична книга Старого Заповіту. Складається із 150 біблійних пісень-псалмів, які виконувалися з музичним супроводом. Автором книги вважають біблійного царя Давида. Псалтир був головною навчальною книгою (ця традиція переживала до XIX ст.). У життєвій практиці Псалтир читався над хворими та над померлими. Дівчата використовували його при гаданнях про свою долю.

Пісні над піснями – збірка народних творів. Згідно із легендою, їх автор – цар Соломон, якому приписують створення близько тисячі пісень. Книга складається з 8 розділів. Основні мотиви цієї лірики стосуються духовної поведінки, внутрішньої краси молодих людей, їх моральних чеснот. Пісні пісень увійшли до пасхальної лірики.

Авторами програми запропоновано до текстуального вивчення такі легенди: про створення світу, про перших людей Адама і Єву, про потоп на землі, про Вавилонську вежу, про Мойсея. Цей матеріал подається вчителем методом бесіди (багато учнів знайомі з біблійними оповідями і самі можуть переказати чи відтворити їхній зміст). Учителю потрібно уважно стежити за розповіддю учнів, доповнюючи її роботою над текстом твору. Читання повинно бути виразним і обов'язково коментованим через певні лексичні чи синтаксичні складнощі у тексті Біблії.

Обов'язковою є акцентуація на тому, що віра героїв біблійних оповідань дає їм силу перемогти життєві труднощі, які Бог посилає людині з метою її вдосконалення, спрямування на шлях істини. Цей виховний момент повинен бути відчутним упродовж усього уроку чи циклу уроків, присвячених вивченню Біблії. Для підлітка, який проходить моральне та духовне становлення, важливість його переоцінити неможливо.

Наступний урок буде логічним продовженням першого і, якщо випадає така можливість, то доречно їх проводити спарено. Другим етапом вивчення біблійних оповідань навчальною програмою пропонуються притчі, зокрема про блудного сина та про сіяча. Від вчителя вимагатиметься з'ясування визначення терміну притча. Як зазначає автор-укладач «Літературознавчої енциклопедії» Ю.Ковалів, – «це невелика за обсягом, максимально типізована, повчальна алегорична оповідь, побудована за принципом аналогії, в якій подвійна фабула підпорядкована моралізаційній частині твору» [4, Т.2, с. 272]. Дослідник визначає основними ознаками притчі «важливі етичні, естетичні, філософські настанови», акцентує на їхній здатності зосереджувати дидактичні ідеї. Обов'язковою для притчі є мораль, якій підпорядковуються, як фабула твору, так і характери дійових персонажів.

Біблія вміщає чимало притч, але ці дві найактуальніші саме з погляду виховного впливу на підлітка. Питання взаємостосунків батьків і дітей – вічне і складне, як вічне життя, дароване людині Богом. Ці стосунки часто стають причиною життєвих негараздів багатьох родин, тому вчителю потрібно залучити учнів до плідної роботи, схилиючи їх до концептуальних форм мислення, до формулювання глибоких висновків та узагальнень, які виникатимуть у процесі аналізу притч про сіяча та блудного сина із Євангеліє від Луки.

Євангеліє від Луки – складова частина Нового Заповіту. Лука був учнем Христа, проповідував його вчення і поставив собі за мету написати для нащадків біографію його життя. Свою розповідь автор пов'язує з тогочасними історичними подіями. Євангеліє не висвітлює повного життєпису Христа. Лука подає лише ті проповіді та описує вчинки, про котрі учні Христа розповідали усно. Основний зміст книги – народження, хрещення, публічне служіння, воскресіння і вознесіння Христа. Євангеліє від Луки є літературним твором, де з мистецьким хистом розміщуються відповідні матеріали.

Аналіз першої притчі – про блудного сина – доцільно провести пообразним шляхом через те, що образ батька й синів, їхні стосунки викликають розбіжності у трактуванні не лише учнів, а й навіть відомих особистостей (зокрема полеміст Іван Вишенський виправдовує вчинок молодшого сина). За допомогою бесіди виявимо ставлення учнів до вчинку молодшого із синів та реакції на нього старшого брата та батька. На перший погляд,

вчинок молодшого сина видається зовсім нелогічним, але в учнів такого віку, коли проходить процес становлення їхньої особистості, може виникнути питання чи засуджувати молоду людину, яка захотіла покинути батьківський дім. Сьогодні через уклад сучасного життя більшість із нас змушені залишити дім батька, щоб отримати освіту, досягти вершин професії, якій присвятили себе, тому і вчинок молодшого сина не завжди викликає осуд. У цьому випадку потрібно звернутись до тексту притчі та дати відповіді на запитання:

- Чи можемо ми зрозуміти причину відходу молодшого сина з дому?
- Яке життя вів син, перебуваючи на чужині?
- Які причини змусили сина повернутися додому і як аргументує він сам своє повернення додому?
- З якими словами звертається він до батька свого?
- Як можете ви пояснити реакцію на повернення блудного сина батька і старшого брата?

Зрозуміло, що подібні питання породять різні за своїм спрямуванням відповіді, а завданням вчителя буде довести до розуміння учнів істину: як батько прощає свою дитину, що розкаялась у своїх гріхах, так і Отець наш небесний приймає усіх нас до свого лона та до лона віри чи церкви. Ми – прості смертні також повинні прощати своїх кривдників, допомагати їм повернутися із доріг блукання як фізичного, так і духовного, простягнути їм руку допомоги, змирити свій гнів, що так важко деколи зробити. Тому і образа старшого брата, яка, на перший погляд, є абсолютно справедливою, відступає перед словами батька, що називає молодшого сина воскреслим із мертвих.

Величезний виховний вплив притчі на учнів важко переоцінити, але і не менш важливою є притча про сіяча, яка містить важливий виховний зміст. Через кілька уроків учні познайомляться з байками Григорія Сковороди, які за своєю побудовою хоч віддалено, але все ж будуть нагадувати притчі з Біблії. Як вже відомо, що притча – це оповідання, яке розуміється алегорично. Такі різновиди творів зустрічаються і в середніх класах, тому читання притчі з Біблії та подальше її тлумачення Біблією зрозуміють учні без особливих перешкод, але використання сюжету притчі можна перенести на різні життєві ситуації, зокрема і на навчання учнів: їхнє старання і наполеглива праця – це добра основа для засвоєння знань, а лінощі та байдужість – кам'янистий ґрунт чи терен, куди попадають слова вчителя. Не можна буквально сприймати те, про що говорить Святе Письмо. Постійне неодноразове перечитування Біблії чи окремих її частин часто дає людині відповіді на найсокровенніші запитання чи бажання – потрібно вміти розшифрувати цей твір, що і покликаний здійснити на уроці літератури вчитель.

Учитель повинен констатувати, що Біблія – потужний духовний материк, з якого українські письменники черпають теми і сюжети для своїх творів. Біблійні сюжети та мотиви часто трапляються у творчості Т.Шевченка, зокрема у циклах поезій «Псалми Давидові», «Царі», у вірші «Ісаїя. Глава 35», поемах «Марія», «Неофіти». Біблію використовували І.Франко у поемах «Святий Валентій», «Смерть Каїна», «Мойсей», «Іван Вишенський»; Леся Українка у драмах «На полі крові», «Одержима», «Що дасть нам силу?», «В катакомбах», «Руфін і Прісцилла». До Біблії зверталися О.Маковей «Терновий вінок», О.Кобилянська «Юда», С.Черкасенко «Ціна крові», І.Багрянний «Сад Гетсиманський», В.Сосюра «Христос», Н.Королева «В Різдвяну ніч», «Що є істина», Р.Іванчук «Свангеліє від Томи», «Смерть Юди», Б.Олійник «Таємна вечеря» та ін.

«Біблія не просто декларує тезу, що щасливе майбутнє у руках кожного з нас, [а вказує], що його запорукою є **ідея спасіння душі, шлях морального вдосконалення людини**», – зауважує літературознавець Л.Куценко [9, с.8]. До Біблії як вагомому пласту культури та мистецтва минулого звертаються люди різної освіченості, не зважаючи на вік, стать, колір шкіри та релігійні уподобання. У ній приховані відповіді на вічноактуальні питання, які не перестають хвилювати людство і досі. Якщо перед вчителем стоїть проблема підвищення інтелектуального, морального, виховного рівня старшокласника, то Біблія стане тим ключем, який допоможе розв'язати чимало з них.

Список використаних джерел

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / [пер. І.Огієнка]. – К.: Українське біблійне товариство, 2007. – 1376 с.
2. Борецький, М. «Сія книга вічна... книга небесная...» / М.Борецький // Відродження. – 1996. – № 4. – С. 131 – 137.
3. Куценко Л. Час вчитися любити: Біблія на уроках літератури / Л.Куценко. – Кіровоград: Степова Еллада, 1999. – 84 с.
4. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т.2 / [авт.-уклад. Ю.І.Ковалів]. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
5. Мартинюк, В. Біблія – запорука духовності людства... / В.Мартинюк // Українська література в навчальних закладах. – 1999. – № 4. – С. 5 – 6.
6. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська література 5-12 класи. – К.: Перун, 2005. – 202 с.
7. Соболь В. З глибини віків: посібник для вивчення давньої української літератури в школі: посібник для вчителів / В.Соболь. – 2-ге вид., перероб. і доп. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 216 с.
8. Степанишин Б. Давня українська література в школі / Б.Степанишин. – К.: Либідь, 2000. – 504 с.
9. Шевчук В. Як би я викладав уроки Біблії в середній школі / В.Шевчук // Слово і час. – 1991. – № 1. – С. 72 – 79.

The article deals with the peculiarities of learning the Bible in the ninth grade of the comprehensive school, singles out moral and value key points of the book, regards cultural accents. The attention is focused on the specificity of perceiving the book and its tolerant reading by pupils of different religions.

Key words: the Bible, the Old Testament, the New Covenant, comprehensive school, teacher, pupils, lecture.